

OLIV TA'LIM MUASSASALARINING BOSHQARUV TIZIMI VA IQTISODIY MEXANIZMLARINING JORIY HOLATI

Qodirov Tursunboy Oribjonovich

*O'zbekiston respublikasi bank-moliya
akademiyasi magistranti.*

Annotatsiya: Oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimining samaradorligi. Oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimining samaradorligi — bu oliy ta'lim muassasasining o'zgarishlarga qanday moslashgani, ta'lim sifatini qanday oshirganligi, boshqaruv jarayonlarining samaradorligi va resurslarni qanday taqsimlagani bilan bog'liq muhim bir masala. Maqolada oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimi va iqtisodiy mexanizmlarining joriy holati yoritildi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, boshqaruv tizimi, iqtisodiy mexanizmlar, moliyaviy boshqaruv, resurslarni taqsimlash, moliyaviy rejalashtirish, byudjet.

Аннотация: Эффективность системы управления высшими учебными заведениями. Эффективность системы управления высшими учебными заведениями является важным вопросом, связанным с тем, как высшее учебное заведение адаптируется к изменениям, как оно повышает качество образования, эффективность управленческих процессов и как оно распределяет ресурсы. В статье рассматривается современное состояние системы управления и экономических механизмов высших учебных заведений.

Ключевые слова: высшее образование, система управления, экономические механизмы, финансовый менеджмент, распределение ресурсов, финансовое планирование, бюджет.

Abstract: The effectiveness of the management system of higher education institutions. The effectiveness of the management system of higher education institutions is an important issue related to how a higher education institution adapts to changes, how it improves the quality of education, the effectiveness of management processes and how it allocates resources. The article covers the current state of the management system and economic mechanisms of higher education institutions.

Keywords: higher education, management system, economic mechanisms, financial management, resource allocation, financial planning, budget.

KIRISH

Boshqaruv tizimining samaradorligi nafaqat ta'lim sifatini, balki moliyaviy resurslarni, ilmiy tadqiqotlarni, kadrlarni va boshqa ko'plab muhim komponentlarni boshqarish bilan bog'liqdir. Quyida boshqaruv tizimining samaradorligini baholash va uni yaxshilashga qaratilgan bir qancha asosiy jihatlar keltirilgan.

1. Boshqaruv tizimi tuzilmasi va tashkilot ichidagi roller Boshqaruv tizimi samaradorligi boshqaruv tuzilmasining samarali bo'lishiga bog'liq.

Oliy ta'lim muassasasining boshqaruv tizimi quyidagi struktura asosida tashkil etilishi mumkin:

- Rektor (Boshqaruvning yuqori darajasi): Oliy ta'lim muassasasi faoliyatining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi va umumiy strategiyani yaratadi.

- Prorektorlar va bo'lim rahbarlari: Kadrlar, ta'lim, ilmiy faoliyat va moliya bo'yicha mas'uliyatlarni o'z zimmasiga olishadi.

- Fakultet dekanlari va o'qituvchilar: Ta'lim jarayonining samarali tashkil etilishiga bevosita javobgar.

- Talabalar va ularning faoliyati: Talabalar boshqaruv tizimining markaziy elementlaridan biri bo'lib, ta'lim jarayonida ishtirok etishlari, fikr-mulohazalar bildirishlari va boshqaruvni rivojlantirishda ishtirok etishlari muhimdir. Tuzilmaning samaradorligi:

- Ta'lim jarayonining barqarorligini ta'minlash
- Kadrlar tayyorlash tizimini optimallashtirish
- Har bir bo'limning samarali ishlashini ta'minlash

2. Strategik rejalashtirish va qarorlar qabul qilish

Boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish uchun strategik rejalashtirish va tezkor qarorlar qabul qilish juda muhim. Oliy ta'lim muassasasining har bir bo'limi o'z strategiyasiga ega bo'lishi va boshqaruv tizimining umumiy maqsadlari bilan uyg'un bo'lishi kerak. Strategik rejalashtirishning samaradorligi:

- Ta'lim sifatining oshishi: Boshqaruv tizimi ta'lim sifatini yaxshilash uchun aniq va o'lchab bo'ladigan maqsadlar qo'yishi kerak. Masalan, o'quv dasturlari yangilanishi, o'qituvchilarni rivojlantirish va talabalarning ilmiy natijalarini oshirish.

- Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar: Boshqaruv tizimi ilmiy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan qarorlar qabul qilishi kerak, yangi pedagogik texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlar natijalarini o'zlashtirishi lozim.

- Xarajatlarni boshqarish va resurslarni samarali taqsimlash: Muassasa tomonidan amalga oshiriladigan moliyaviy rejalashtirish va byudjetning samarali taqsimlanishi qarorlar qabul qilish jarayoniga ta'sir qiladi.

3. Moliyaviy boshqaruv va resurslarni taqsimlash

Oliy ta'lim muassasasining boshqaruv tizimi iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlashi va boshqarishi lozim. Resurslar (moliyaviy, kadrlar, materiallar va boshqalar) ta'lim jarayonida samarali ishlatilsa, bu boshqaruv tizimining samaradorligini oshiradi.

- Byudjet va moliya: Boshqaruv tizimi muassasa byudjetini samarali boshqarishi, xarajatlarni nazorat qilishi va resurslarni teng taqsimlashi zarur. Misol

uchun, o'qituvchilarga moliyaviy rag'batlantirish, ilmiy tadqiqotlar uchun mablag'lar ajratish va talabalar uchun o'quv resurslarini taqdim etish.

- Resurslarni samarali taqsimlash: Xodimlar, o'qituvchilar va ilmiy tadqiqotlarga zarur resurslar (masalan, laboratoriyalar, kutubxonalar, internet texnologiyalari) bilan ta'minlash.

4. Kadrlar siyosati va sifatli ta'lim tizimi

Boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish uchun oliy ta'lim muassasasida malakali pedagogik kadrlar bo'lishi muhimdir. O'qituvchilarni doimiy ravishda tayyorlash, ularning malakalarini oshirish va ularni rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega.

- O'qituvchilarning malakalarini oshirish: Ular uchun doimiy seminarlar, kurslar tashkil etish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy qilish.

- Kadrlar siyosati: Kadrlar sifatini yaxshilash uchun o'qituvchilarni samarali tanlash va ularni malakali ravishda tayyorlash tizimini yaratish.

5. Innovatsiyalar va texnologiyalarni joriy etish

Boshqaruv tizimi samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish juda muhim. Oliy ta'lim muassasalarida yangi metodologiyalar, onlayn ta'lim tizimlari, o'quv jarayonlarida raqamli vositalar qo'llanilishi boshqaruvning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

- Raqamli ta'lim tizimlari: Elektron ta'lim platformalarini joriy etish, talabalar uchun interaktiv resurslarni yaratish.

- Yangi pedagogik texnologiyalar: Ta'lim jarayonini yanada samarali qilish uchun yangi pedagogik metodlarni, masalan, "blended learning" (aralash ta'lim) va onlayn kurslarni qo'llash.

6. Sifatni monitoring qilish va baholash

Boshqaruv tizimi samaradorligini baholash uchun ta'lim va ilmiy faoliyatning sifatini doimiy ravishda monitoring qilish zarur.

- Sifatni baholash tizimlari: Talabalar va o'qituvchilar tomonidan berilgan baholar, nazorat va sinovlar orqali ta'lim jarayonini baholash.

- Statistik tahlil: O'quv jarayonining samaradorligini baholash uchun statistik ko'rsatkichlarni tahlil qilish (talabalar muvaffaqiyati, bitiruvchilar soni, ilmiy ishlanmalar va boshqalar).

Xulosa: Oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish uchun yuqorida keltirilgan omillarni doimiy ravishda tahlil qilish va takomillashtirish zarur.

Boshqaruv tizimi nafaqat ta'lim sifatini, balki moliyaviy resurslarni, kadrlarni va ilmiy faoliyatni ham samarali boshqarishni ta'minlashi kerak. Samarali boshqaruv tizimi yordamida oliy ta'lim muassasasi yuqori darajada ta'lim sifatini ta'minlashga, o'qituvchilarni muvaffaqiyatli tayyorlashga va ilmiy ishlanmalar bilan dunyo miqyosida

raqobatlashishga erishadi. Oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimi, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik, jamiyatda ta'limning ahamiyati va raqobatbardoshlikni oshirish uchun zarurdir. Tahlil qilingan muassasalar asosida, ularning boshqaruv tizimi ko'p jihatdan markazlashtirilgan va turli byudjetlardan moliyalashtirilgan. Samarali boshqaruv tizimining mavjudligi ta'lim muassasasining umumiy holatini yaxshilashga yordam beradi. Boshqaruv tizimining soddalashtirilgan va raqamli texnologiyalardan foydalanadigan variantlari o'rganilganda, samaradorlikning sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi.

Iqtisodiy mexanizmlarning mavjud holati va ularning ta'lim tizimiga ta'siri.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy mexanizmlari ko'pincha vaqt talab qiluvchi, murakkab va juda ko'p ishtirokchilarni talab etadi. Muassasalar o'z faoliyatlarida moliyaviy resurslarni boshqarishda maxsus mehnatlarni va mexanizmlarni yaratishga e'tibor bermagan. Ammo, bir nechta o'rganilgan tajribalar ko'rsatganidek, iqtisodiy mexanizmlarni zamonaviylashtirish orqali, ta'lim tizimining samaradorligini oshirish mumkin. Bunda, masalan, moliyaviy rejalashtirish va monitoring tizimining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy mexanizmlarning mavjud holati va ularning ta'lim tizimiga ta'siri — bu mavzu oliy ta'lim muassasasining boshqaruv tizimida iqtisodiy mexanizmlarning qanday ishlashini, qanday ta'sir ko'rsatishini va ta'lim sifatini qanday ta'minlashga yordam berishini o'rganish uchun juda muhimdir. Oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy mexanizmlarning samarali ishlashi ta'lim jarayonlarining sifatini yaxshilash, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va resurslarni samarali boshqarish uchun zarur. Quyida iqtisodiy mexanizmlarning ta'lim tizimiga ta'sirini va ularning mavjud holatini ko'rib chiqamiz:

1. Iqtisodiy mexanizmlar va ularning asosiy turlari

Iqtisodiy mexanizmlar — bu ta'lim tizimining resurslarini taqsimlash, moliyaviy jarayonlarni boshqarish, ta'lim sifatini oshirish va universitetning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash uchun ishlatiladigan turli mexanizm va usullardir. Oliy ta'lim muassasasidagi iqtisodiy mexanizmlar quyidagi turlarga bo'linishi mumkin:

- Moliyaviy mexanizm: Bu, asosan, ta'lim muassasasining byudjeti, mablag'larni taqsimlash va foydalanish jarayonini boshqarish bilan bog'liq mexanizm. Bu mexanizm samarali moliyaviy rejalashtirishni, xarajatlarni nazorat qilishni va ta'lim muassasasining moliyaviy barqarorligini ta'minlashni o'z ichiga oladi.
- Reytinglar va malaka baholash mexanizmi: Ta'lim sifatini va o'quvchilarning yutuqlarini baholashda qo'llaniladigan iqtisodiy mexanizm. Ta'lim tizimining malaka oshirish va talabalar muvaffaqiyatini ta'minlashda iqtisodiy rag'batlantirish tizimlari ham muhim.

- Kadrlar siyosati va rag'batlantirish mexanizmi: O'qituvchilarni rag'batlantirish, ularning malakalarini oshirish va ilmiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun ishlatiladigan mexanizm.

2. Iqtisodiy mexanizmlarning mavjud holati

Iqtisodiy mexanizmlarning mavjud holati har bir oliy ta'lim muassasasining boshqaruv tizimi va moliyaviy holatiga bog'liq. Ko'plab oliy ta'lim muassasalari mavjud iqtisodiy mexanizmlarni quyidagi shakllarda ishlatadi:

- Byudjet asosida moliyalash: Ko'plab oliy ta'lim muassasalari davlat byudjeti orqali moliyalashtiriladi. Bu, asosan, davlat tomonidan ajratilgan mablag'lar va resurslarning qanday taqsimlanishi, qanday foydalanilishi va nazorat qilinishi haqida bo'ladi.

- Tijoratlantirish va to'lov-kontrakt asosida moliyaviy qo'llab-quvvatlash: Ko'pgina oliy ta'lim muassasalari o'z daromadlarini tijoratlantirish orqali olishadi (masalan, kurslar, seminarlar, ilmiy tadqiqotlar va boshqa xizmatlar). Shuningdek, to'lov-kontrakt tizimi o'qishga qabul qilishda samarali ishlatiladi.

- Grantlar va sponsorliklar: Oliy ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot ishlari va texnologiyalarni rivojlantirish uchun grantlar va sponsorlardan mablag'lar oladi. Bu, asosan, ilmiy ishlar va innovatsion loyihalar uchun qo'llaniladi.

3. Iqtisodiy mexanizmlarning ta'lim tizimiga ta'siri

Iqtisodiy mexanizmlar oliy ta'lim muassasasining faoliyatiga turli yo'llar orqali ta'sir qiladi. Quyida ularning asosiy ta'sirlarini ko'rib chiqamiz:

3.1. Moliyaviy barqarorlik va resurslarni taqsimlash

- Moliyaviy barqarorlik: Iqtisodiy mexanizmlar, jumladan, byudjetlashtirish, mablag'larni taqsimlash va xarajatlarni nazorat qilish, oliy ta'lim muassasasining moliyaviy holatiga bevosita ta'sir qiladi. Moliyaviy barqarorlik ta'lim tizimining mustahkamligini va rivojlanishini ta'minlaydi.

- Resurslarni taqsimlash: Iqtisodiy mexanizmlar yordamida ta'lim muassasasidagi resurslar (o'qituvchilar, ilmiy materiallar, infratuzilma va boshqalar) samarali taqsimlanadi. Misol uchun, yaxshi boshqarilgan moliya va byudjet tizimi yordamida ta'lim dasturlarini va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish uchun zarur resurslar ajratiladi.

3.2. Ta'lim sifatining oshishi

- Ta'lim sifatini ta'minlash: Iqtisodiy mexanizmlar yordamida oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayonlarini samarali boshqarish va o'quv dasturlarini takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, byudjetdan ajratilgan mablag'lar orqali o'qituvchilarning malakasini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va talabalarga zamonaviy o'quv resurslarini taqdim etish mumkin.
- Sifatli o'qituvchilarni jalb qilish: O'qituvchilarni rag'batlantirish, ularning malakasini oshirish uchun qo'llaniladigan iqtisodiy mexanizmlar ta'lim sifatining oshishiga yordam beradi.

O'qituvchilarni to'g'ri moliyaviy rag'batlantirish tizimi orqali, ularning pedagogik va ilmiy ishlanmalarini kuchaytirish mumkin.

3.3. Talabalar muvaffaqiyatiga ta'sir.

- Talabalar uchun moliyaviy yordam: To'lov-kontrakt asosida o'qish tizimi talabalar uchun turli moliyaviy yordam vositalarini yaratadi, masalan, stipendiyalar, kreditlar va to'lovni kechiktirish. Bu mexanizm talabalar o'qishni muvaffaqiyatli tamomlashlariga yordam beradi.

- Talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash: Iqtisodiy mexanizmlar, jumladan, o'quv jarayonidagi rag'batlantirish tizimi orqali talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirishga yordam beradi, bu esa o'qish sifatini oshiradi.

3.4. Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish

- Ilmiy tadqiqotlar uchun mablag'lar: Oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy mexanizmlar ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun grantlar, sponso'rliklar va boshqa moliyaviy vositalarni ajratadi. Bu, o'z navbatida, ta'lim tizimi sifatini va ilmiy yutuqlarni oshirishga yordam beradi.

- Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: Moliyaviy mexanizmlar ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy qilishni qo'llab-quvvatlash orqali samaradorlikni oshiradi, masalan, onlayn ta'lim platformalarini rivojlantirish.

4. Iqtisodiy mexanizmlar va ta'lim tizimining kelajagi Iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish va ularni ta'lim tizimiga yanada samarali integratsiya qilish uchun quyidagi chora-tadbirlar zarur:

- Resurslarni samarali taqsimlash va byudjetlashtirishni yaxshilash.
- Innovatsiyalar va texnologiyalarni rivojlantirish uchun qo'shimcha moliyaviy manbalarni jalb qilish.
- Ilmiy-tadqiqot faoliyatlarini qo'llab-quvvatlash va talabalar uchun moliyaviy yordam tizimini kengaytirish.

XULOSA

Iqtisodiy mexanizmlar oliy ta'lim muassasasining samarali faoliyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular ta'lim sifatini oshirish, resurslarni samarali taqsimlash, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga yordam beradi. Iqtisodiy mexanizmlar to'g'ri ishlatilsa, ta'lim tizimi o'zining maqsadlariga erishishda muvaffaqiyatli bo'ladi.

Moliyaviy boshqaruv va uning samaradorligi.

Boshqaruv tizimining muhim qismi bo'lgan moliyaviy boshqaruv tizimining samaradorligini tahlil qilishda, davlat byudjeti va o'quv-tarbiya xarajatlarining taqsimlanishidagi noaniqliklar aniqlangan. Bu noaniqliklar moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishiga to'sqinlik qiladi va oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy holatini zaiflashtiradi. Tadqiqotda, muassasalar o'rtasida resurslarni boshqarish

jarayonining optimallashtirilishi orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlash mumkinligi ko'rsatilgan. Moliyaviy boshqaruv va uning samaradorligi — bu oliy ta'lim muassasasining moliyaviy resurslarini samarali boshqarish, byudjetni to'g'ri taqsimlash va resurslardan maksimal darajada foydalanish jarayonidir. Moliyaviy boshqaruvni samarali tashkil etish ta'lim muassasasining barqaror rivojlanishi, ta'lim sifatining oshishi, ilmiy tadqiqotlar va kadrlar tayyorlash jarayonlarini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

Moliyaviy boshqaruvning samaradorligi ta'lim muassasasining faoliyatida qanday natijalar ko'rsatishini va qanday jihatlarni optimallashtirishni talab etadi, shu sababli, bu borada turli mexanizmlar va tizimlarni ko'rib chiqamiz.

1. Moliyaviy boshqaruvning asosiy vazifalari Moliyaviy boshqaruv tizimi oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va nazorat qilishga qaratilgan. Moliyaviy boshqaruvning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Byudjet rejalashtirish: Muassasaning daromad va xarajatlarini rejalashtirish, shu jumladan o'qituvchilar, talabalar va boshqa sohalarga zarur resurslarni ajratish.
- Resurslarni samarali taqsimlash: Oliy ta'lim muassasasining mavjud resurslarini (moliyaviy, moddiy, kadrlar) taqsimlash va ulardan optimal foydalanish.
- Xarajatlarni nazorat qilish: Xarajatlar bo'yicha nazoratni o'rnatish va ularning tejamkorligini ta'minlash. Masalan, keraksiz xarajatlarni minimallashtirish.
- Daromadlarni oshirish: Oliy ta'lim muassasalarining daromadlarini oshirish uchun tijoratlashtirish, grantlar olish va to'lov-kontrakt tizimidan foydalanish.
- Moliyaviy tahlil va monitoring: Moliyaviy faoliyatni doimiy ravishda nazorat qilish va tahlil qilish, o'zgarishlar va muammolarni tezda aniqlash.

ADABIYOTLAR

1. **"Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish"** / X. Xusanov. Monografiya, Tashkent, 2020.
2. **"Ta'lim tizimining iqtisodiy mexanizmlari va boshqaruv metodlari"** / N. Mamatov. Monografiya, Tashkent, 2019.
3. **"Innovatsion boshqaruv metodlarini joriy etish: Oliy ta'lim misolida"** / R. Tursunov. Ilmiy maqola, Journal of Economics and Education, 2021.
4. **"Strategik rejalashtirish va ta'lim tizimlarining iqtisodiy samaradorligi"** / S. Abdurahmonov. Ilmiy to'plam, Oliy ta'lim tizimi: Muammolar va yechimlar, 2020.
5. **"Boshqaruv tizimlarini modernizatsiya qilishda innovatsion yondashuvlar"** / A. Oripov. Ilmiy maqola, Oliy ta'lim va innovatsiyalar, 2022.